

Dildora MIRZAYEVA,
*O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va
moliya vazirligi huzuridagi
Budjet-soliq ilmiy tadqiqotlari instituti
bosh mutaxassisi*

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT XARIDLARI TIZIMIDA EKOLOGIK MEZONLARNI QO'LLASHNING AMALIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Mazkur tezisda O'zbekistonning davlat xaridlari tizimida ekologik mezonlarni qo'llashning amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Asosiy e'tibor ekologik mezonlarni xarid jarayonining uchta bosqichi – xarid obyekti, ishtirokchi va takliflarni baholash darajalariga integratsiya qilish masalasiga qaratilgan. Yevropa Ittifoqi va Yaponiya tajribasi asosida ekologik mezonlarni standartlashtirish, ularni sonli ko'rsatkichlar orqali ifodalash hamda rejalashtirish va hisobot tizimiga kiritish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, ekologik mezonlar qo'llaniladigan xaridlar ulushini amaliy jihatdan ta'minlashga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot strategiyasi, yashil davlat xaridlari, ekologik mezonlar, mahsulot hayot sikli qiymati, barqaror iste'mol va ishlab chiqarish, "Yashil belgi" milliy ekologik markirovkasi, energiya samaradorligi, verifikatsiya mexanizmi.

Abstract. This paper examines the practical mechanisms for applying environmental criteria within the public procurement system of Uzbekistan. The primary focus is on integrating environmental criteria across three stages of the procurement process: the procurement object, the bidders, and the evaluation of proposals. Based on the experience of the European Union and Japan, the study demonstrates the need to standardize environmental criteria, express them through quantitative indicators, and integrate them into planning and reporting systems. Furthermore, the study develops practical proposals to ensure the implementation of the established share of green public procurement.

Key words: green economy strategy, green public procurement, environmental criteria, life cycle costing, sustainable consumption and production, national eco-labeling, verification mechanism, energy efficiency.

"Yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi doirasida davlat xaridlari bozorni barqaror ishlab chiqarish va iste'mol standartlariga yo'naltiruvchi samarali instrumentlardan biri hisoblanadi. Xalqaro amaliyotda (BMT, IHTT) **"yashil" xaridlar mahsulotning butun hayot sikli davomida atrof-muhitga salbiy ta'sirini minimallashtirish vositasi** sifatida e'tirof etilgan.

"Barqaror davlat xaridlari" (Sustainable Public Procurement, SPP) konsepsiyasi mahsulotning xomashyo olish, ishlab chiqarish, tashish, foydalanish va utilizatsiya bosqichlarida yuzaga keladigan ekologik xarajatlarni hisobga olishni nazarda tutadi (Giménez-Pujol, 2013)¹. Mazkur yondashuv ekologik talablarni formal texnik mezonlardan **bozor konyunkturasini barqarorlashtiruvchi va atrof-muhitga yetkaziladigan zararni minimallashtirishga** (yoki **neytrallashtirishga**) qaratilgan ta'sirchan mexanizmga aylantirishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasida davlat xaridlari tizimiga ekologik mezonlarni joriy etishning normativ asoslari shakllantirilgan. Xususan, **2026-yil 1-yanvardan** boshlab ekologik mezonlarni xarid hujjatlariga kiritish majburiy etib belgilandi. Davlat buyurtmachilari xarajatlarida "yashil" xaridlar ulushi **2026-yilda kamida 15 foizni** tashkil etishi va **2030-yilgacha 30 foizga** yetkazilishi lozim². Bundan tashqari, **ISO 14024** standarti asosida I tipidagi **"Yashil belgi"** milliy ekologik markirovka tizimining joriy qilinishi sohada verifikatsiya mexanizmini yaratdi³.

Shu bilan birga, ekologik mezonlarning normativ bazada aks etishi hali ularning amalda samara berishini anglatmaydi. Tizim kutilgan natijani berishi uchun mazkur mezonlar texnik jihatdan o'lchanadigan va o'zaro qiyoslash imkonini beruvchi aniq parametrlarga aylantirilishi lozim. Shu sababli ekologik talablarni rasmiy majburiyat darajasidan amaliy iqtisodiy va texnik instrument bosqichiga o'tkazish dolzarb masalaga aylanmoqda. Mazkur tezisda aynan ushbu mexanizmlarni davlat xaridlari tizimida qo'llashning amaliy jihatlari tadqiq etiladi.

Ekologik mezonlarni qo'llash mexanizmi uchta asosiy darajani qamrab oladi:

1. Xarid obyekti darajasida – texnik spesifikasiyalarda o'lchanadigan ekologik ko'rsatkichlarni belgilash.

2. Ishtirokchi darajasida – xarid predmetiga bevosita bog'langan va ortiqcha cheklovlar keltirib chiqarmaydigan malaka talablarini belgilash.

3. Takliflarni baholash darajasida – ekologik ko'rsatkichlarni iqtisodiy baholash modellariga (LCC) kiritish orqali ularning tanlov natijasiga ta'sirini ta'minlash.

Ta'kidlash joizki, ekologik mezonlarning tanlov natijasiga ta'siri ularning iqtisodiy baholash modeliga integratsiyalashuv darajasi bilan belgilanadi. Xalqaro

¹ https://www.apec.org/docs/default-source/publications/2013/6/green-public-procurement-in-the-asia-pacific-region-challenges-and-opportunities-for-green-growth-an/2013_cti_gpp-rpt.pdf?sfvrsn=9c2c6309_1

² <https://lex.uz/docs/7577902>

³ <https://lex.uz/docs/7327783>

amaliyotda (OECD, Green Forum)⁴ ushbu masala faqat xarid narxiga emas, balki **mahsulotning butun hayot sikli qiymatiga (Life Cycle Costing – LCC)** tayanish orqali hal etiladi. Mazkur yondashuv boshlang'ich xarid xarajatlari bilan bir qatorda, kelgusi ekspluatatsiya, energiya iste'moli va utilizatsiya xarajatlarini ham iqtisodiy baholashda hisobga olish imkonini beradi.

LCC usulining qo'llanilishi "arzon xarid, ammo qimmat ekspluatatsiya" ziddiyatini bartaraf etadi. Ushbu strategik instrument budjet xarajatlarini optimallashtirish bilan bir qatorda, bozor narxida ifodalanmagan **yashirin ekologik yuklamani** (salbiy eksternaliyalarni) kamaytirishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba, xususan, Yevropa Ittifoqi amaliyoti shuni ko'rsatadiki, ekologik mezonlarning samaradorligi ularni standartlashtirish va aniq miqdoriy ko'rsatkichlarga bog'lash orqali ta'minlanadi. YIning **yashil davlat xaridlari (EU GPP)**⁵ doirasida ekologik mezonlar muayyan tovar guruhlari uchun texnik parametrlar to'plami sifatida shakllantirilib, texnik spesifikasiyalar va baholash tizimiga integratsiya qilinadi (Green Forum).

Bunda YIning **"aniq, tekshiriladigan va asoslantirilgan mezonlar"** (clear, verifiable, justifiable criteria) tamoyili ustuvor hisoblanadi. Amaliyotda ushbu yondashuv binolarning solishtirma energiya iste'moli (kWh/m²/yil), transport vositalarining uglerod chiqindilari (gCO₂/km) yoki materiallardagi ikkilamchi xomashyo ulushi (%) kabi o'lchanadigan indikatorlardan foydalanishni nazarda tutadi. Mazkur mexanizm qo'yilgan talablar ijrosini loyihaviy hisob-kitoblar va sinov bayonnomalari orqali verifikatsiya qilish imkonini beradi.

Yaponiya modeli esa ekologik mezonlarni qo'llashni **institutsionallashtirish** mexanizmi bilan ajralib turadi⁶. Yevropa yondashuvida asosiy e'tibor texnik standartlarga qaratilgan bo'lsa, Yaponiyada ekologik xaridlar davlat organlarining yillik strategik rejalashtirish va hisobot tizimining ajralmas qismiga aylantirilgan (EU-Japan Centre, 2023). Bunda **"Eco Mark"**⁷ **milliy ekologik markirovkasi** tizimi mahsulot sifatini kafolatlash bilan bir qatorda, verifikatsiya jarayonidagi ma'muriy yuklamani optimallashtirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv nazoratning qat'iyligi va resurslar tejamkorligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash orqali davlat xaridlarining barqarorligini oshiradi.

Davlat xaridlarining samaradorligini oshirish maqsadida, tarqoq ekologik talablardan xarid jarayoniga tizimli integratsiya qilingan mezonlar majmuasiga o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu jarayonning amaliy

⁴ https://green-forum.ec.europa.eu/green-business/green-public-procurement/gpp-criteria-and-requirements_en

⁵ https://green-forum.ec.europa.eu/green-business/green-public-procurement/gpp-criteria-and-requirements_en

⁶ <https://www.env.go.jp/en/laws/policy/green/index.html>

⁷ https://www.ecomark.jp/pdf/r_guide_E.pdf

ijrosi davlat xaridlarining asosiy toifalari bo'yicha unifikatsiya qilingan (birxillashtirilgan) ekologik ko'rsatkichlar to'plamini joriy qilishni taqozo qiladi (1-jadval).

1-jadval

**Davlat xaridlarining asosiy yo'nalishlari uchun tavsiya etiladigan
ekologik mezonlar va ularni verifikatsiya qilish usullari**

Xarid toifasi	Asosiy ekologik ko'rsatkichlar (indikatorlar)	Verifikatsiya usuli
Qurilish va rekonstruksiya	solishtirma energiya iste'moli (kWh/m ² /yil); global isish potentsiali (GWP); suv tejash koeffitsiyenti	Loyiha hujjatlari, energiya audit hisobotlari va BIM/ loyiha modellari asosida tekshirish.
Transport vositalari	CO ₂ chiqindilari miqdori (g/km); solishtirma yoqilg'i/energiya sarfi (kWh/100 km yoki l/100 km).	Ishlab chiqaruvchi texnik pasporti va sertifikatlar (Euro-6 yoki ekvivalent) asosida tekshirish.
Elektr uskunalari (IT, maishiy texnika)	umumiy energiya iste'moli (TEC); kutish rejimidagi quvvat sarfi (Standby); xizmat muddati.	Energy Star markirovkasi, ishlab chiqaruvchi texnik pasporti yoki muvofiqlik sertifikatlari asosida tekshirish.
Xo'jalik materiallari (qog'oz, mebel)	qayta ishlangan xomashyo ulushi (%); zararli moddalar miqdori.	ISO 14024 asosidagi "Yashil belgi" yoki ekvivalent eko- markirovkalar orqali tasdiqlash.
Servis xizmatlari (tozalash, ovqatlanish)	sertifikatlangan (eco-label) yuvish vositalari ulushi; chiqindilarni saralash va qayta ishlash ulushi (%)	ISO 14001 sertifikati, ishlatiladigan vositalar spesifikatsiyasi va xizmat ko'rsatish hisobotlari asosida tekshirish.

Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar ekologik mezonlarni amalda qo'llash va takliflarni miqdoriy parametrlar asosida taqqoslashni ta'minlaydi.

Mezonlarni verifikatsiya qilish tizim ishlashining asosiy sharti bo'lib, muvofiqlikni tasdiqlashda loyiha modellari, sinov bayonnomalari yoki eko-markirovkalardan foydalanish, shuningdek, ekvivalent dalillarni tan olish prinsipiga amal qilish lozim. Ishtirokchilar malakasiga qo'yiladigan talablar

mutanosiblik tamoyili asosida faqat **xarid predmetiga** yo'naltirilishi huquqiy nizolar xavfini kamaytiradi.

Tizim barqarorligi uchun **ekologik mezonlarni strategik rejalashtirishga integratsiya qilish va "yashil" xaridlar kvotalarini belgilash** institutsional talabni shakllantiradi. Bunda talablarning formallashuvi va ma'muriy yuklama ortishi kabi xatarlarni namunaviy yechimlar bazasi hamda mutaxassislar malakasini oshirish orqali bartaraf etish mumkin.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, amaldagi holatda ekologik mezonlar qaror qabul qilishga yetarlicha ta'sir ko'rsatmayapti. Shu sababli O'zbekiston sharoitida ekologik mezonlar qo'llaniladigan xaridlar ulushini belgilash va uni hisobot tizimiga bog'lash ustuvor vazifa hisoblanadi. Bu ekologik mezonlarni tanlov natijasini shakllantiruvchi baholash mezoniga aylantiradi.